

стуватися компактними кишеньковими фотоапаратами. Ця мрія одного з основоположників сучасної криміналістики і творця сучасної криміналістичної оперативної фотографії здійснилася і вже, практично, в 50-60-і рр. XX ст. компактні малоформатні фотоапарати почали використовуватися працівниками правоохоронних органів не тільки за кордоном, але й у практиці боротьби зі злочинністю працівниками вітчизняних правоохоронних органів.

В статті досліджено актуальні аспекти щодо створення криміналістичної оперативної фотографії французьким криміналістом А. Бертільоном. В сучасних юридичних виданнях цьому питанню не приділено належної уваги. Ознайомлення студентів і працівників правоохоронних органів з аспектами, що досліджуються, буде сприяти підвищенню рівня їх знань з криміналістики.

Література

1. Крылов И. Ф. В мире криминалистики. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. — С. 70–71.
2. Альберт Гельвич. Современная криминалистика: Методы расследования преступлений. — М.: Право и жизнь, 1925. — С. 63.
3. Фрибес А. Полезное применение фотографии // Промышленность. — 1863. — Т. 10, кн. 7–8. Прил. — С. 10–15.
4. Одесский вестник. — 1864. — 17 нояб.
5. Роберт Гейпль. Уголовная техника: Из мастерской уголовного розыска. — М.: Право и жизнь, 1925. — С. 5.
6. Bertillon A. La Photographie Judiciaire. — Paris, 1890. — 115 p.
7. Гросс Г. Руководство для следователей как система криминалистики. — С.Пб., 1908. — С. 316.
8. Bertillon A. La Photographie Judiciaire de la prefecture de Police // La Nature. — Paris, 1913. — Ап. 41, № 2086. — Р. 393–397.
9. Съезд при Министерстве юстиции управляющих Кабинетами научно-судебной экспертизы при прокурорах Петроградской, Московской, Киевской и Одесской судебных палат: Журнал заседаний 1–9 (14–22) июля 1915 г. // РГИА. — Ф. 1405. — Оп. 532. — Д. 137. — Л. 353–400.
10. Постика И. В. Судебная (криминалистическая) фотография: Теория и практика. — О.: Юрид.-ра, 2002. — 296 с.

УДК 340.63

А. С. Саїнчик,

канд. юрид. наук, доцент кафедри криміналістики ОНЮА

КОМПЕТЕНЦІЯ СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПО СПРАВАХ ПРО ВБИВСТВА Й ОСОБЛИВІСТЬ ЇЇ ПІДГОТОВКИ

Аналіз наукових і практичних досліджень по тематиці проведення судово-психіатричних експертиз пов'язаних з навмисними вбивствами, автором розцінюються як недостатньо розроблені. Професори Р. С. Белкін, І. Ф. Крилов, Б. В. Шостакович, Г. В. Морозов і деякі інші автори ставили проблему проведення експертиз у найбільш широкому аспекті. Однак, судово-психіатричним експертизам увага додавалася вкрай не достатньо. Метою статті є продовження наукової розробки взаємодії слідчих і експертних установ щодо сумісних дій при проведенні експертиз. Перші висновки щодо цієї проблеми спонука-

ють мене й далі розробляти цей напрямок діяльності в висвітленні питань, пов'язаних з судово-психіатричними експертизами при розкритті таких злочинів, як вбивство.

Організація і проведення судово-психіатричної експертизи в Україні ґрунтуються на відповідних положеннях карно-процесуального законодавства, Законах «Про експертизу» і «Про психіатричну допомогу», детально регламентовані Відомчою Інструкцією про впровадження судово-психіатричної експертизи.

Розглядаючи комплекс питань, які входять до компетенції судово-психіатричної експертизи по справах про вбивства, у першу чергу, на мій погляд, необхідно зупинитися на самій меті проведення даної експертизи і відповісти на запитання, у яких випадках і навіщо вона проводиться.

Згідно з ст. 204 УПК України, для визначення психічного стану обвинувачуваного слідчий призначає судово-психіатричну експертизу, коли в справі маються дані, які дають підстави вважати, що обвинувачуваний під час здійснення суспільно-небезпечного діяння був у несамовитому стані, а також, коли він вчинив злочин в осудному стані, однак після здійснення злочину занедужав, що заважає йому усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Крім того, п. 3 ст. 76 УПК України вказує на обов'язкове призначення експертизи для визначення психічного стану підозрюваного чи обвинувачуваного за наявності в справі даних, що викликають сумнів щодо його осудності.

Основною передумовою провини правопорушника є осудність, тобто здатність особи правильно розуміти сутність чиненої дії, усвідомлювати її наслідки для себе, для оточуючих, для суспільства в цілому і можливість контролювати свої дії. Неосудність має місце тоді, коли не дотримані зазначені вище умови при тім чи іншому хворобливому стані психіки.

У практиці судово-психіатричної експертизи в більшості випадків обстежуваними є особи, які притягуються до кримінальної відповідальності (обвинувачувані, підсудні) чи підозрювані в скоєнні злочину, однак також обстежуваними особами можуть бути інші суб'єкти карного процесу, у тому числі по справах про вбивства: свідки і потерпілі.

Таким чином, у компетенцію судово-психіатричної експертизи входить оцінка психічного стану людини, а юридично-правова оцінка висновку експерта, як і оцінка вірогідності показань чи свідка потерпілого, які є джерелом доказів, входить до компетенції слідчих органів і суду, що вирішують ці питання в сукупності всіх зібраних у справі доказів.

Які ж підстави для призначення судово-психіатричної експертизи і хто з обвинувачуваних і підозрюваних підлягає такому експертному огляду? Судово-психіатрична експертиза призначається у випадках, коли в слідчого (суду) виникають сумніви в психічній компетенції цих осіб. Насамперед, це випадки, коли особа раніше містилася в психіатричній лікарні, знаходилася під наглядом психоневрологічного диспансеру, проходила раніше судово-психіатричну, військово-лікарську чи трудову експертизу, під час якої встановлювався діагноз психічного захворювання.

Необхідність у проведенні судово-психіатричної експертизи може також

виникнути тоді, коли є відомості про перенесені захворювання головного мозку і травми черепа, якщо вони супроводжувалися психічними розладами. Підставою для призначення експертизи є навчання в допоміжній школі.

Важливо враховувати також скарги і заяви самих осіб про те, що вони відчувають дивні, незвичайні уявлення, галюцинації і т. п. Хоча в ряді випадків подібні заяви служать захисними прийомами психічно здорових злочинців, але нерідко особи, які дійсно хворіють на психічні захворювання, посилаються на свою хворобу і просять про призначення експертизи [1].

Які ж задачі ставляться перед працівниками органів слідства і суда при призначенні судово-психіатричної експертизи?

Відповідно до положень процесуального законодавства психіатри, що проводять експертизу, мають усі права судових експертів. Вони можуть знайомитися з дозволу слідчого чи суду з усіма матеріалами справи, необхідними для надання висновку. Судово-слідчі органи, що призначають судово-психіатричну експертизу, зобов'язані надати експертам необхідні матеріали.

Особливості підготовки судово-психіатричної експертизи обумовлюються специфікою досліджуваних питань.

Якщо є відомості про психічні захворювання і про психічні розлади, що спостерігалися після травми черепа, інфекційних хвороб, отруєнь і інших соматичних страждань, то відповідна медична документація повинна бути витребувана з лікувальних установ, у яких лікувався обвинувачуваний з приводу цих захворювань. Якщо ж в обвинувачуваного виявляються дивини в поведінці, але він заперечує, що лікувався в психіатра, необхідно уточнити цю обставину в психоневрологічному диспансері за місцем проживання.

Коли в слідчого виникає сумнів про психічне здоров'я обвинувачуваного, то до напрямку його на експертизу необхідно допитати свідків про поведінку цієї особи. Важливо допитати свідків про поведінку і висловлення обвинувачуваного безпосередньо перед здійсненням злочину, у період його здійснення і безпосередньо після цього [2].

Крім того, для вивчення психічного стану особи велику цінність представляють його щоденники, листи, різні записи, що стосуються щиросердечного самопочуття, переживань. У відповідності зі ст. 196 КПК України слідчий, визнавши необхідним впровадження судово-психіатричної експертизи, виносить постанову, наводячи в ній підстави для її призначення.

У постанові формулюються питання, що ставляться перед експертом і які входять до компетенції судово-психіатричної експертизи. Відповідно до задач судово-психіатричної експертизи можна привести кілька основних питань, спрямованих на з'ясування психічного стану обвинувачуваного, зокрема по справах про вбивства:

1. Чи не хворів обвинувачуваний на психічне захворювання у момент вчинення правопорушення? Якщо хворів, то на яке саме?

2. Якщо обвинувачуваний хворів на психічне захворювання у момент правопорушення, то чи виключало це захворювання його здатність усвідомлювати свої дії чи керувати ними?

3. Чи не хворіє обвинувачуваний на психічне захворювання, що виникло після здійснення ним злочину, а якщо хворіє, чи заважає це захворювання здатності усвідомлювати свої дії чи керувати ними?

4. Якщо обвинувачуваний хворіє на психічне захворювання, то можливо застосування до нього примусових мір медичного характеру, передбачених законодавством, і яких саме?

Колектив авторів підручника «Судова психіатрія» за редакцією проф. Б. В. Шостаковича [3] пропонує інше формулювання основних питань, що ставляться перед судово-психіатричною експертизою, а саме:

1. Чи хворів обвинувачуваний під час здійснення інкримінованого йому діяння (діянь) на психічний розлад, що робило обвинувачуваного нездатним у цей період усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездій) керувати ними?

Якщо він хворів на психічний розлад, то до якої категорії хворобливих станів належить даний психічний розлад (хронічного психічного розладу, тимчасового психічного розладу, слабоумства або іншого хворобливого стану психіки)?

На підставі відповіді на це питання улаштовується осудність-неосудність обвинувачуваного. Наступне запитання стосується можливості участі обвинувачуваного в судово-слідчих діях.

2. Чи не хворіє обвинувачуваний на психічний розлад, що робить його нездатним усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездій) чи керувати ними?

3. Якщо так, то чи робить цей психічний розлад неможливим призначення для даної особи покарання?

В усіх випадках постановки перед експертами питань про психічний стан обвинувачуваного обов'язково з'ясовується необхідність призначення йому заходів медичного характеру, якщо в такій особі виявлений психічний розлад. З'ясовується також здатність особи брати участь у судово-слідчих діях.

4. Чи потребує обвинувачуваний застосування до нього заходів медичного характеру, якщо так, то яких саме?

У ряді випадків буває необхідна постановка перед експертами інших, крім зазначених, питань, що мають значення для правильного вирішення справи (наприклад, про час виникнення або завершення реактивного стану, прогнози).

Методика впровадження судово-психіатричної експертизи по справах про вбивства в кожному окремому випадку залежить від виду проведеної експертизи. Згідно з встановленим порядком, впровадження судово-психіатричної експертизи, експертиза провадиться, як правило, комісією в складі не менш трьох лікарів.

Вищевказана інструкція у відповідності зі сформованою практикою передбачає наступні види судово-психіатричних експертиз: 1) експертиза в кабінеті слідчого; 2) амбулаторна експертиза; 3) стаціонарна експертиза; 4) експертиза в судовому засіданні; 5) заочна (у тому числі і посмертна) експертиза.

Розглянемо кожен випадок окремо.

1. Експертиза в кабінеті слідчого здійснюється нечасто. Вона звичайно обмежується одноразовим оглядом особи лікарем-психіатром.

2. Амбулаторна експертиза складається з однократного (іноді — повторно) огляду обвинувачуваного комісією лікарів-психіатрів. Для цієї мети в системі психіатричної допомоги діють постійні амбулаторні комісії, затверджені обласними (міськими) відділами охорони здоров'я.

Основна перевага амбулаторної експертизи — її короткостроковість, а недолік — відносно обмежені можливості. Така експертиза не завжди може надати остаточний висновок, тому що у випадку труднощів у розпізнанні: хвороб і встановлення осудності, а також у рішенні інших експертних питань, необхідне стаціонарне обстеження [1].

3. Стаціонарна експертиза, проведення якої передбачене ст. 205 КПК України — найбільш поширена форма психіатричної експертизи. Вона містить відносно тривале спостереження в умовах психіатричного стаціонару. Цей вид експертизи здійснюється в спеціальних судово-психіатричних відділеннях, окремих палатах психіатричних лікарень.

Термін стаціонарної експертизи не повинний перевищувати 30 діб. Якщо за цей час виявиться неможливим дати остаточний висновок по поставлених питаннях, то експертна комісія виносить письмове мотивоване рішення про необхідність подовжити стаціонарне спостереження. Стаціонарна експертиза повинна проводитися в тих випадках, коли важко розпізнати хворобу, визначити її вагу, встановити прогноз, а також при підозрі на симуляцію і дисимуляцію (прагнення сховати хворобу). У стаціонарних умовах проводяться спеціальні лабораторні дослідження спинномозкової рідини, запис біоелектричних струмів мозку, рентгенівські знімки черепа. Як правило, стаціонарною буває повторна судово-психіатрична експертиза.

4. Судово-психіатрична експертиза в судовому засіданні може бути призначена тим обвинувачуваним, котрі раніше не піддавалися експертному огляду, але їхня психічна повноцінність викликала в суду сумніви.

У випадку визнання обвинувачуваного несамовитим експерт може бути викликаний у судове засідання не тільки за наявності вже перерахованих обставин, але і для рішення судом питання про застосування примусових мір медичного характеру. Якщо експертна комісія дійшла згоди, до суду викликається, як правило, один з членів комісії.

5. Заочна експертиза проводиться тільки за матеріалами судової справи без особистого огляду підекспертного. Вона призначається в тих випадках, коли особисте обстеження підекспертного неможливе або коли необхідно посмертно встановити стан психічного здоров'я особи в той чи інший період його життя. Як правило, посмертна експертиза проводиться при розслідуванні справ про самогубство, але також може проводитися і по справах про вбивства. Заочна експертиза здійснюється на підставі вивчення показань свідків, що характеризують особу, а також медичної документації, якщо така мається [4].

З метою поповнення даних, що характеризують психічний стан досліджуваної особи, іноді буває доцільним проведення допиту родичів і близьких знайомих за участю психіатра.

Також хотілося торкнутися деяких проблем судово-психіатричної експер-

тизи неповнолітніх, оскільки останнім часом далеко нерідко неповнолітні стають вбивцями чи співучасниками в здійсненні цієї категорії злочинів.

Власне кажучи, у даний час, у рамках судової психіатрії сформулювався новий розділ — підліткова судова психіатрія. Вона відрізняється великою складністю, оскільки знаходиться як би на стику декількох дисциплін (загальна, підліткова психіатрія, правові науки, педагогіка, вікова психологія і соціологія), кожна з яких містить ще багато невирішених питань [3].

Висновок експертів-психіатрів оформляється у виді акта судово-психіатричної експертизи, що повинний містити чіткі й обґрунтовані відповіді на поставлені перед експертом питання.

З огляду на вищевказане, можна зробити висновок про те, що ефективність використання висновку судово-психіатричної експертизи по справах про вбивства як доказу у великому ступені залежить від правильної карно-процесуальної і правової оцінки цього висновку представником органу, що призначив цю експертизу. Ряд питань вивчення психічного стану неповнолітніх і малолітніх, що скоїли навмисні вбивства, вимагає подальшого всебічного науково-медичного і юридичного вивчення.

Література

1. Экспертизы на предварительном следствии. — М.: Юрид. лит., 1967.
2. Судебная психиатрия: Учеб. для юрид. ин-тов и фак. — У.: Юрид. л-ра, 1966.
3. Судебная психиатрия: Учеб. для вузов / Под ред. Б. В. Шостаковича. — М.: Зерцало, 1997.
4. Соколовский З. М. Питання використання експертом матеріалів справи. — Х.: ГУ ім. М. М. Горького, 1964.

УДК 343.98

*В. А. Семенюк,
здобувач ОНЮА*

А. БЕРТІЛЬОН — ОДИН З ОСНОВОПОЛОЖНИКІВ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

А. Бертільон — французький криміналіст, який з 1879 р. почав працювати у префектурі поліції Парижа писаром, а з 1885 р. і до останнього дня свого життя — 13 лютого 1914 р. — працював начальником Бюро ідентифікації Парижа.

Завдяки його зусиллям була створена і прийнята на озброєння правоохоронних органів, що проводили боротьбу зі злочинністю перша у світі цивілізована система реєстрації злочинців, яку автор назвав антропометричною і яка проіснувала до 1914 р., а також ним була створена судова оперативна фотографія.

Вперше вчений світ був офіційно ознайомлений з методами антропометричної ідентифікації і прийомами вимірювань злочинців з метою виявлення рецидивістів з користовуванням вимірювальних карток, на III Міжнародному